

A 18. teve újra baktat

VISSZHANG - XLVIII. évfolyam 20. szám, 2004. május 14.

Tavaly májusban olvastam az ÉS-ben, hogy Esterházy Péter közéletünk "polgárháborús" hangulatát a Professzorok Batthyány Körében jó kollegám, Solymosi Frigyes publicisztikáján illusztrálja, és "erkölcsi gőgben" marasztal el minden jobboldali közírót, még az "egy (két) kézen (á öt ujj) megszámlálható higgadtakat" is. Erre magam úgy próbálkoztam meg a mundér becsületének védelmével (amit eleve gyanakvással szoktak fogadni), hogy egyfelől beismertem: bizony akad példa nálunk a sértő fölényérzetre, de másfelől kértem, hogy ezt a beismerést vegye captatio benevolentiae-nek ahhoz, hogy ő is és a ráhallgatók is így tegyenek, és szívleljék meg a 18. teve példázatát a közvetítő-békéltető funkcióról. Ez ugyan külön professzió a munka világában, de tágabban véve szép mellékhivatása lehetne a politikai érdeklődése mellett függetlenségét őrző értelmiségnek.

"Fennmaradt egy történet egy emberről, aki tizenhét tevését három fiára hagyta. A tevék felét a legidősebbre, harmadát a középsőre, egykilencedét a legkisebbre. A fiúk leültek, hogy felosszák az örökséget, de nem találtak megoldást - tizenhét nem osztható se kettővel, se hárommal, se kilenccel. Végül egy bölcs öregasszonyhoz fordultak. Egy ideig gondolkodva a dolgon, az öregasszony ezt mondta: "Nézzük, mi lesz, ha hozzáteszitek az én tevemet." Így a legidősebb megkapta a felét - ez kilenc teve. A középső fiú megkapta a harmadát - ez hat teve. A legkisebb fiú megkapta a kilencedét - ez két teve. A kilenc, a hat és a kettő - összesen tizenhét teve. Egy tevőjük megmaradt. Ezt visszaadták a bölcs öregasszonynak."

A békéltető eszmecsere tovább ágazott az ÉS-ből a Magyar Hírlapba. Nyerges András a 20-as évek militáns jobboldalának tagjairól (Császár, Berzeviczy) megjegyezte: "ma alighanem a Professzorok Batthyány Körének tagjai volnának". Erre én megpróbáltam tisztázni az örökösödési vonalat, összekapcsolva Babitsnak az írástudói felelősségről írt, "batthyánysan" hangzó gondolatával. Nyerges erre nem győzött csodálkozni: "Elképesztő élményben volt részem: a túloldal képviselőjében megszólítottam, s ebből nem annak taglalása sült ki, hogy baloldali értékek nincsenek. Kétszer is elolvastam az erre vonatkozó passzust, s abban tényleg ez állt: Két kérdésben már végleg tisztán látunk: 1. A kultúrhistoriai érték valóban az Ady-Babits-Móricz térfélen volt. 2. Az ő hazafiságuk volt olyan erős, csak tisztább, mint azoké, akik már (ahogy Babits írja) "elhányták a kiáltást, mint bolond a fegyverét"." Ám ettől meg rajtam volt az elképedés sora: "Tényleg nem tudják elképzelni odaát, hogy Ady Endrét ideát is nagyobb költőnek tarthatjuk, mint Költőcske Mihályt?"

Most úgy tűnik, a Vásárhelyi Mária campusi előítélet-kutatása körül fellángolt vitában megint szükség lesz az öregasszony tevőjére, hogy kivezessen az egyaránt téves kemény, illetve engedékeny vitapozíciók hamis alternatívájából. Fel a szilárdabb problémamegoldó útra, amin egyedül lehet érdemben előbbre jutni. A jelen hazai kultúra "stratégikus" közegében ui. könnyen elvétjük a vita célját. Holott nemcsak az a szlogen téves, hogy "a cél a győzelem", de az a másik is, hogy "a cél a megegyezés". Többről, szebből, fontosabbról van itt szó: az igazi cél a jó megállapodás, amely hatékony és konstruktív együttműködést eredményezhet. A 18. tevés jószolgálat egy ilyen megoldáshoz vezethet.

A jelen vitában Takács Géza így érvel: "Nagyon nem tetszik, hogy valakiket szájukba adott állításokkal minősítsenek. A csuda tudja, mit értettek azokból a mondatokból. Azt gondolom, a diákok Vásárhelyi elemzésében aligha ismertek magukra." - Nos, ez a validitást firtató felvetés ("vajon a kutatás tényleg azt méri-e, amit mérni deklarált?") most annál inkább alapkérdés, mert kiélezetten "stratégikus" közvélekedési közegünkben (ahol a legsűrűbben használt fegyverek a számadatok, amikre mindig az egyik oldalon esküsznek, a másikon fejet csóválnak, de ahol még súlyosbítja a helyzetet, hogy a legnagyobb tűzerejű fegyverek egyike a jelen kutatásban vizsgált előítélet-típus vádja), csak úgy juthatunk el a

problémamegoldó magatartásig, ha kölcsönösen elfogadható kemény adatokra támaszkodhatunk. Klinikai pszichológusként és szociológus kutatói tapasztalatom alapján az adatok validitásának egyik garanciáját abban látom, ha az adott helyzetektől kevésbé kontaminált, mert külön eljárásokban validált pszichometrikus teszt-battériákat építünk be szociológiai szoftver-műszereink (kérdőív, mélyinterjúk) együttesébe.

Ám ez csak az érem egyik oldala. Legyen szabad e preferenciámnak egy látványos kudarcával előrukkolni, ami a jelen vitapontban eligazító lehet. Milton Rokeach sok országban sikerrel kipróbált értékesztje, két "célértéki" elemével, az Egyenlőséggel és a Szabadsággal olyan koordináta-rendszert képez, mellyel hihető módon befoghatta a XX. századi politikai színtér négy legjelentősebb irányzatát: a humanista szociáldemokráciát (mindkét célértékben magas), a liberális konzervativizmust (a Szabadságban magas, az Egyenlőségben alacsony), a kommunizmust (az előbbi fordítottja) és a fasizmust (mindkettőben alacsony). Saját reprezentatív vizsgálatunk azonban 1994-ben a Rokeach-moddal és módszerrel abszurd eredményeket hozott. Azt ugyanis, hogy a második parlamenti ciklusban nem volt Magyarországon egyetlen mérsékelt közép-erő sem, hanem mind a hat parlamenti párt szavazóbázisa a fasizmus és a kommunizmus között imbolygott. Tiszta "fasisztának" mutatta a Rokeach-skála a KDP, az MSZP és a Fidesz táborát. Leginkább a "kommunizmus" felé kacsintgatónak - legerősebb egyenlőség-igényével - az MDF és az FKGP híveit, akik így "baloldaliaknak" bizonyultak a szocialistáknál. S az SZDSZ szavazói is a kettő között tétováztak. Hasonló helyzetbe jutottam tehát, mint most Vásárhelyi Mária (legalábbis vizsgálati alanyai egyik része intézményi képviselőnek állásfoglalásában): felül kellett vizsgálnom módszerem validitását. Miután pedig ezt megtettem, egy kegyelmi pillanattal olyan "serendipity" felfedezéshez jutottam (vö. a fogalomhoz Merton definícióját: "the discovery through chance by a theoretically prepared mind of valid findings which were not sought for"), amilyent tiszta szívből kívánok a nehéz - mert "stratégikus" - közegben érvényes eredményadatokra törekvő kutatóknak. A valid jelzőt Merton szövegéből magam kurziváltam, mert itt van a mondanivalóm lényege, amivel választ adhatok Takács Géza gondjára is: "A diákok Vásárhelyi elemzésében aligha ismertek magukra."; és pedig Ruhr egyetemi kutatóéveim házigazdája, Heckhausen nagy jelentőségű kutatási eredményének fényében. Ez ugyanis kimondja, hogy egyes pszichológiai vizsgálatokban a már bizonyított törvényszerűségek gyakran azért nem érvényesülnek, mert az eredmények a kísérleti műveletekben definiált "public meaning" szintjén kerültek kinyerésre, holott maguk e törvényszerűségek az alanyok pszichéjében lévő "private meaning" szintjén hatnak. Magyarán: a kísérletvezető (de ugyanígy, sőt még inkább a szociológus felvételező is!) azt gondolja, hogy kutatási designjával hitelesen operacionalizált bizonyos fogalmakat (pl. a jelen kutató az amúgy is kontroverziális antiszemitizmust), ám maguk a kísérleti alanyok, mint ezt Takács Géza is jól érzi, gyakran távolról sem úgy értik a dolgot, ahogy a kísérletvezető feltételezte, hogy majd érteni fogják.

Ezek után rátérhetünk a 18. tévél ide baktató bölcs öregasszony vezérelte osztozkodásra. Amit Vásárhelyi Máriától kérünk, az a "kommunikatív cselekvés stratégikus közegben", amivel mintha ő is próbálkozna, de nem számol eléggé a közeg természetével. Ezzel magam is sokat küszködtem. (Varga Károly-Szabó Iván: Kommunikatív cselekvés stratégikus közegben III. JEL-KÉP, 2001/3.) Innen egy bevilágító részlet: "Max Weber hívja fel a figyelmet arra, hogy a görögök találmánya, miszerint létezik egy eszköz (a logika), melynek segítségével bárki satuba szorítható, csak a tudomány művelőinél talált őszi elfogadást, és legkevesbé a politikusoknál. Így a legélesebb polaritást a politikusi versus tudósi dharmák magatartásnormái között tanulmányozhatjuk. Ezért a Szabó Ivánnal folytatott vita bennem leszűrődött tanulsága jól kiegészíti a Komoróczy Gézával tartott eszmecsere (Világnézet-szociológiai kísérlet: Baráti levélváltás szekértáborok között, Világosság, 1999. november) belátásait. Komoróczy esetében, bár a hazai világnézeti és politikai választóvonal ellentétes oldalairól cseréltünk eszmét, kutató vitatkozott kutatóval. Szabó Iván esetében pedig fordítva: azonos szekértáboron belüli, de más-más éthosz által vezérelt professzióhoz tartozó felek kommunikáltak. S az előbbi esetében hamarabb sikerült elérnünk a problémamegoldó érvelés szintjét, ami a pozícióvédelem helyett a felek akaratától független kritériumokra bízta az osztozkodást."

Talán nem tévedünk, hogy a jelen esetben hasonló körülmény állhat a kommunikatív cselekvés útjában.

"Inter arma silent musae" - hangzik a római bölcsesség. Mit lehet itt tenni a bizalom helyreállítására? A kutató már pedzi: "Bárki kétkedőnek szívesen felajánlom, hogy bármely munkanapon, előre megbeszélte időpontban keresse fel a munkahelyem, és tekintse meg az 500 darab lekérdezett kérdőívet." - Az ajánlkózást köszönjük, de kutató a kutató felé ezt még finomítaná (hisz mindketten tudjuk, hogy a kutatási anyagok kilóra legtekintélyesebb része az egyik leghígbabb információhordozó közeg). Ehelyett azt kérném, hogy SPSS-fájlban küldje el nekem (e-mail cím a szerkesztőségben) és az érintett egyetemek szociológusainak, mindenekeelőtt pázmányos utódomnak szekundérelemzés céljára a felvétel adatbázisát. Jó tapasztalataim vannak ui. arról, hogy az ilyen "adatbanki tranzakció" milyen haladást jelenthet mind az eredeti vizsgálati rendszer validálása, mind az új, mélyebb és átfogóbb belátások tekintetében. Hogy pedig a 18. teve szimbolizálta "problémamegoldó békéltetés" jegyében Vásárhelyi Máriának küldött kéresemben (ha úgy tetszik: viszont-ajánlatomban) milyen validációs és explorációs "hozzáadott értékre" gondolok, ezt röviden az alábbiakban tudnám összefoglalni (inkább a lap olvasói, mint a kutató kedvéért). Egy félszázados iskolapéldában olvashatjuk, hogy a közlekedésszociológusok az adatelemzés első menetében azt találták, hogy a gépkocsit vezető nők között megdöbbsentően alacsony a balesetezési arány a gépkocsit vezető férfiakéhoz képest. A nem dichotom változójának hatása a balesetezés valószínűségére vitán felülinek látszott. Hoztak azonban egy közbelépő kontroll-változót: azt, hogy a mindkét nemhez tartozó gépkocsivezetők évi ezer mérföld alatt vagy fölött vezettek. Nos, a nők fölénye egycsapásra eltűnt a férfiakéhoz képest. A kontroll-változó leleplezte, hogy az XX versus YX kromoszómák helyett az a triviális körülmény volt a balesetezési valószínűség tényezője, hogy a vezetők mennyit autóztak. Tehát a validáció feladatában először én is megnézném, mi lehet az "egyetem"-változó hatása mögött. Egyáltalán, az "egyetem" háttér-változó mekkora százalékát magyarázza a több kérdésből summázott "előítélet függőváltozó" varianciájának, és hányadik a sorban e magyarázó erő tekintetében? Nem lehetséges-e, hogy nagyon is hátul kullog, és egy többszörös regressziós egyenletben más valódi hatótényezők amúgy is "elszívják" a magyarázó erejét? (Egyébként korábbi Gallup-vizsgálatok baloldali pártok szavazóbázisában hasonló előítéletességet mutattak ki.) Ahelyett tehát, hogy a félezer kérdőívet átlapozásra kezünkbe adná, külön-külön és közösen elemezhetnénk vele és az érintett egyetemek szociológusaival, hogy előítélet-tesztje (aminek belső szerkezetén is valószínűleg lehetne még tökéletesíteni) summázott eredményadatának "viselkedésére" ható legerősebb prediktorok hogyan oszlanak meg az elméleti modellből levezetettek, illetve a friss tényfeltárásban előbukkantak között. Így a kilátástalan vitából kibontakozva, a vállalkozást tudományos kutatók közötti problémamegoldássá léptetnénk elő, amire "Koinosz Hermészt!" ("Közös találást!") kívánhatnánk egymásnak. Hiszen a szakmából amúgy is ismerjük egymást. Jómagam pár idevágó dolgotomat (pl. "Nyomelemek és értédiskurzus") ugyanazokon a fórumokon (pl. JEL-KÉP) jelentettem meg, mint Vásárhelyi Mária a maga újságíró-kutatása eredményeit. Az "egy légtérben" eltöltött idő bizalomjavító hatása így legalább nyomelemekben valószínűsíthető. S nincs kizárva, hogy egy ilyen validációs ellenőrzésnek induló szekundérelemzésből olyan tartalmi belátások születnek, amik hozzájárulhatnak egy békésebb és termékenyebb közhangulathoz, amit a bevezetőben idézett író válaszcikkében így fejezett ki: "Mintha polgárok volnánk, kik eszmét cserélünk más-más nézőpontból országunk dolgairól."

Varga Károly

egyetemi tanár

Pázmány Péter Katolikus Egyetem